

GROBIŠČE KALAUŽNIK IN GRADIŠČE MATI BOŽJA PRI ČRNOTIČAH
V ISTRSKI SLOVENIJI (PO L. K. MOSERJU)

Matej ŽUPANČIČ

Pokrajinski muzej Koper, SI-6000 Koper, Kidričeva 19
Komisija za topografijo pri Narodni in študijski knjižnici Trst, IT-34138 Trieste, Ul. Petronio 4
e-mail: matej.zupancic@guest.arnes.si

IZVLEČEK

Avtor primerja rokopisne dnevnike, ki se hranijo v tržaškem muzeju, in dopise dunajski Osrednji komisiji za varovanje spomenikov ter tiskane objave dr. L. K. Moserja, ki je ob koncu 19. in na začetku 20. st. evidentiral ter opisoval arheološka najdišča in najdbe na Krasu in v Istri. V prispevku se posveča najdiščem pri Črnotičah v istrski Sloveniji. S pomočjo zapiskov in ledinskega imena avtor določi lokacijo poznoantičnega/zgodnjerednjeveškega grobišča Kalaužnik, opozori tudi na napačno Moserjevo lokacijo dveh prazgodovinskih najdišč na kraškem robu (Stena in Brgode). Ugotavlja, da je Moser v terenskih obhodih kljub jezikovni raznolikosti (nemščina, slovenščina, hrvaščina, italijanščina) poskušal evidentirati tudi slovenska ledinska imena, ki so danes v glavnem že pozabljena. Ob opisih arheoloških ostankov je Moser posvečal pozornost tudi naravoslovnim opisom (kraške jame, krajinske značilnosti, rastline in živali).

Ključne besede: Črnotiče, arheologija, istrska Slovenija, Moser, ajdi, grobovi, gradišča, Agaricus macrosporus, prazgodovina, pozna antika, zgodnji srednji vek

LA NECROPOLI KALAUŽNIK E IL CASTELLIERE MADONNA DELLA NEVE PRESSO ČRNOTIČE
NELL'ISTRIA SLOVENA (DA L. K. MOSER)

SINTESI

L'autore confronta i diari manoscritti conservati nel museo di Trieste, le missive ricevute dalla Commissione centrale viennese per la tutela dei monumenti e le pubblicazioni stampate del dott. L. K. Moser, che alla fine del XIX e all'inizio del XX secolo ha evidenziato e descritto i siti archeologici e i reperti trovati sul Carso e in Istria. L'autore si concentra sui siti di Črnotiče nella Slovenia istriana. Con l'aiuto degli appunti e dei toponimi, l'autore determina la posizione della necropoli tardo antico/dell'alto Medioevo, denominato Kalaužnik e corregge l'errata definizione di Moser riguardo alle coordinate geografiche dei siti protostorici carsici (Stena e Brgode). L'autore spiega che Moser, nelle sue ricerche sul terreno, cercò di valorizzare anche i toponimi sloveni, che fanno parte delle numerose altre varianti linguistiche (tedesco, sloveno, croato, italiano), e che sono oggi quasi del tutto dimenticati. Accanto alle descrizioni dei resti archeologici, Moser dedicò la sua attenzione anche alle descrizioni dei fenomeni naturali (grotte carsiche, caratteristiche paesaggistiche, piante e animali).

Parole chiave: Črnotiče, archeologia, Slovenia istriana, Moser, pagani, tombe, castellieri, Agaricus macrosporus, protostoria, tarda antichità, alto Medioevo

O arheoloških najdiščih pri Črnotičah v Istri so znani le skopi zbirni podatki (Petru, 1975, 129;¹ ARKAS), tako da se zdi potrebno in koristno povzeti starejše zapise po L. K. Moserju,² ki do sedaj niso bili zadovoljivo uporabljani. Temu nezanimanju³ je botroval tudi ugled njegovega sodobnika C. Marchesettija, ki je s svojim delom (1903) o gradiščih zasenčil Moserjeve prve korake na koncu 19. st. (Bandelli, 2005).*

Moser je rezultate svojih opažanj in posegov objavljaj sproti v nekaterih osrednjih avstrijskih časopisih (MAGW, MZK, Mittheilungen der Section für Höhlenfunde des österreichischen Touristen-Club, Annalen des k. k. naturhistorischen Hofmuseums), pa tudi v lokalnih tržaških časopisih, kot npr. Il Tourista.⁴ Na srečo so ohranjeni tudi njegovi dnevnik⁵ in rokopisna poročila (Mader, 2002; Župančič, 1990a),⁶ ki jih je pošiljal Osrednji spomeniški komisiji. Lahko jih medsebojno primerjamo in tudi ovrednotimo še neizkoriščene podatke, predvsem da popravimo njegove in poznejše zmotne. Zato na tem mestu objavljamo vsebino prvega dnevnika zapiska, drugega pa v večjem delu prepisujemo. Nejasni oziroma nečitljivi deli so maloštevilni in ne vplivajo na razumevanje celote. Dnevniške zabeleške lahko strnemo z objavami in poskusimo popraviti nekatere poznejše zapise in objave, hkrati pa izluščiti novosti, ki bodo služile popolnejši topografiji področja okoli Črnotič.

POVZETKA DVEH DNEVNIŠKIH ZAPISKOV L. K. MOSERJA

A. Dnevnik Moser: 19. 5. 1889 [nedelja], p. 120–121: Trst–Hrpelje (vlak)–Klanec–Petrinje–Klanec⁷:

Am 19. V. 1889 allein per Bahn nach Hrpelje, von da zu Fuß nach Klanitz -- die Nussbäume blühten erst -- mit Lehrer Uggowitz und 1 Mann 1 Stunden nach Petrinje -- kurz vor dem Orte über üppige Wiesen zur Schäferhütte in die Zaga, wo das alte Terpče⁸ gestanden sein soll, deren Einwohner diesen Ort verlassen hätten, wegen der vielen Vipern, die hier geheult hätten.⁹ -- In Becca sollen noch alte Schanzen existiren.¹⁰ -- Auf den Ackerfeldern in der Žaga fand sich keine Spur, vielleicht deuten die wenigen alten Mauern und Steinhaufen auf die Reste des alten Terpče hin -- die Schäferhütte steht im Schatten von 4 alten Eichen. Am Abhänge des Soligrad begegneten wir 2 Knaben, die Riesen Champignons¹¹ trugen, (6 Stück große und 5 kleine junge Exempl.), der größte hatte einen Durchmesser von 34 cm über dem Hut gemessen und über das Hymenium 32 cm -- der Strunk ist 16 cm hoch und der stärkste Umfang maß 22 cm, Hut schmutzigweiß am Rande gelblich oben gefurcht und in Vierecke getheilt -- bei den jungen ist das Hymenium rötlich braun, bei den alten schwärzlich braun. Im Slov. werden diese Schwämme, die von den Wiesen des Cesarski Kras stammen -- prešutnica genannt -- der Geschmack des Fruchtfleisches milchig süß, Fruchtfleisch weiß.

* Sestavek je nastal v letih 2004–2006 v sklopu naloge "Odtujena dediščina" pri Ministrstvu za kulturo Republike Slovenije.

- 1 V ANSI je po omembi gradišča na vzpetini 448 m [Stena, TTN Kozina 33, vzhodno od vasi Loka] omenjeno večje prazgodovinsko gradišče *Mati božja* s prazgodovinsko in z rimsko lončenino ter dobro vidnim nasipom. V bližini naj bi našli bronast doprni kip Junone (Benussi, 1928, 261); temu sledi opis: "Pod gradiščem so zadeli kmetje na ledini 'Pri štirni' -- ob cesti v Podgrad -- na skeletne grobove z železnimi noži" (Moser, Il Tourista 2, 1895, 54). Op. avtor: cesta pelje v Podgorje; prazgodovinsko keramiko z gradišča hrani Naravoslovni muzej na Dunaju (inv. 21595–21598).
- 2 Ludwig Karl Moser (Teschen/→ Český Těšín/, 7. 11. 1845 – Bolzano, 2. 6. 1918), gimnazijski profesor biologije, v Trstu od leta 1876. Šlezjsko mesto Teschen ob reki Olza, danes na Poljskem Cieszyń, na Češkem Český Těšín. Moser piše v sestavku "Aus meinem Leben", da se je rodil v Teschnu "am Steinplatz", ki je danes kot Kamenec del češkega dela mesta.
- 3 Redki izjemi sta dr. Iva Curk in dr. Peter Petru, ki sem ju vodil na gradišče *Mati božja* 24. 3. 1983.
- 4 Verjetno je po teh objavah ohranjena tradicija, da so bili pri gradišču *Mati božja* odkriti staroslovanski grobovi. Pripovedoval župnik v Klanecu. A. Kocjančič (1977), ta pa jo je slišal od župnikov J. Sokliča, F. S. Finžgarja in M. Miklavčiča.
- 5 Museo civico di Storia Naturale, Trieste, vendar v varstvu v muzeju Museo civico di Storia ed Arte, Trieste. Obema se zahvaljujem za pomoč pri iskanju gradiva in za dovoljenje za uporabo materiala: Gradivo L. K. Moser v knjižnici muzeja za zgodovino in umetnost, zvezek Ornitologia, Naturalia, Praeistoria in posamezni listi.
- 6 Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsgsarchiv, Denkmalpflege, Funde.
- 7 Način pisanja toponimov se v prispevku po eni strani prilagaja načinu pisanja v knjigi Arheološka najdišča Slovenije, 1975, po drugi strani pa zapisu v rokopisu dr. L. K. Moserja in nekaterim nujnim poenostavitvam, predvsem zaradi drugačnega slovenskega črkopisa, kot ga poskuša uveljaviti Moser in tudi drugi. Dosledno bo nov zapis uveljavljen npr. pri vpisu v ARKAS. Sam Moser uporablja različne zapise, pa tudi TTN ni dosleden in je celo zavajajoč, kot je vidno iz besedila.
- 8 V tiskanem besedilu se avtor sprašuje o kontinuiteti imena vasi iz Therponus (Moser, 1895, 55), to je naselja, ki ga je zavzel Oktavijan v vojni z Japodi. Danes velja, da je to Gornji Modruš v Liki (Šašel Kos, 1986, 139).
- 9 Zgodbo o kačah v vasi Trpce/Terpče je zabeležil tudi župnik v Klanecu A. Kocjančič (1979).
- 10 Moserjev namig se nanaša na srednjeveško utrdbo Vinchumberg 1300 m severno od Beke (Colombo, 2000).
- 11 Moser (1895, 54) po opisu opuščene vasi Terpce nadaljuje: "... dei fanciulli giungenti per la strada battuta ci portarono dei bellissimi esemplari di funghi (Agaricus campestris) da loro allora raccolti nel *Cesarski Kras* (bosco imperiale) del quale esistono ancora alcuni resti. Di questi funghi giganteschi il maggiore aveva un diametro di 34 ed un stelo di 16 cm di altezza ... -- Agaricus campestris = travniški kukmak ali ovčar: posebno dobro uspeva na ovčjih pašnikih (Beg, 1923, 21–22). Verjetno je šlo za drugo vrsto kukmakov, za velikotrosni kukmak, kot mi sporoča 20. 6. 2006 Andrej Piltaver. Vendar o tem na drugem mestu.

Beim sog. Thurn (Doline Kreisrund) /s liko in pripisom ob vhodu: künstliche Ausweitung / Nest von *Alauda arvensis*¹² mit 2 Tag alten jungen 4 Stück mit braunen an der Spitze weißen Flaum. -- Am Soligrad¹³ Steinmasse Bohnerz in großer Menge – daneben kleine Oase mit viel Bohnerz -- vermuthlich eine Fundstätte.¹⁴ Schöner Blick auf den mächtigen Steinwall von Mati Božja.

Hie und da stehen einige Gruppen alter Linden, die so viel Schatten bieten, dass ein Schafherde in deren Schatten lagern kann -- sonst ist das ganze Plateau so weit das Auge reicht, kahl. [Moser zaključí ekscurzijo z obiskom cerkve sv. Petra pri Klancu].

B. Dnevnik Moser: 25.- 26. 5. 1889 [sobota–nedelja] p. 121–123: [per štirni in Mati božja]:

Excursion nach Mati Božja am 25. Mai 1889: [Moser je prespal v Klancu in se ob 5. uri z učiteljem Ugovitzerjem odpravil na pot, za Petrinjami je srečal ovčje črede in ...] Der Weg über das Hochplateau nach Prschusle Δ 444 m ist recht steinig, nach 1 Stunde steht man am Steilrand und biegt auf einen Feldweg sanft nach Cernotic ab. Die Eichen am Hange sind ihrer Äste und des Laubes beraubt von den Einwohnern. -- Beim Ortkirchlein angelangt standen schon Leute und warteten an Caplan von Klanc, der eben zur Messe geritten kam. Im Dorfe wurden die Blätterzigaren von *Rhynchites betuleti* verbrannt.¹⁵ Dieser Käfer tritt heuer überall sehr häufig auf *Vitis* auf und doch Behaupten die Leute daß mit dem häufigen auftreten dieses Käfers ein gutes Weinjahr sich ergebe. Raupenfraß auf Eichen und Obstbäumen zeigte sich sehr häufig. Nachdem wir auf den Wegmaister Andriac weg von der Messe warten mußten starkten wir uns mit Wein und Eiern. Um ½ 8 brachen wir endlich auf -- besichtigten die Localität per stirni (Moser, 1895, 55)¹⁶ (alte röm. Cisterne) oder Kalaužnik, wo nach den Erzählungen der Bauern Haidengräber mit Riesensceletten vor mehreren (13) Jahren geöffnet wurden. Die Haidengräber (ajdovsky groby)¹⁷ hatten die Form von gewölbten und ge-

mauerten Öfen.¹⁸ Das Skelett war 3 Klafter¹⁹ lang und hatten Messer aus Eisen als Beigabe. Eines dieser Gräber soll sich noch intact im Acker befinden. Ein Bauer hat einen großen eisernen 1 m langen Nagel gefunden. Wegmeister Andriacič fand als Bube mit 16 Jahren einen Steinkrug von der Form der heutigen Literkrüge.²⁰ Auch die oberhalb befindliche Höhle wurde besucht, doch durch das Brechen der Steine am Höhleneingange ist dieselbe mit Blöcken verschüttet.

Im Regen marschierten wir nach Gradišče Mati Božji 465 m. Vom Hochplateau steigt man hinab²¹ zu den Feldern zu einer Strasse die auf das Gradišče hinaufführt. Rechts bleibt der große Steinwall. Auf dem elliptischen Plateau steht das Kirchlein Mutter Gottes im Schnee (Madonna della Neve). Beim hinaufgehen erzählte der Strasseneinräumer daß er beim Heuwerfen ein frisches Loch in Walle gesehen habe, das zu einem gewölbten Raume führte, in dem eine Kiste mit Geld war, die von Juden weggetragen wurde. Noch heute ist das Loch angedeutet. Die Kirche zeigt beifolgende Aufschrift beim Allerheiligsten von außen a.D. 1663 und über der Thür 1665 und rest. 1765 im Thürstock. Siehe beiliegende Inschrift, die Familien, welche damals die Kirche erbauten, leben im Namen noch heute in Cernotič, doch in ärmlichen Verhältnissen: SKORIA, GHOBINA und FELICIAN.²²

Das überaus schlechte Regenwetter nöthigte uns in der Kirche Schutz zu suchen, nachdem der Kirchendiener gekommen war. Eine aufmerksame Beobachtung des Walles zeigte gar keine Scherben. Erst auf der Südseite, wo Andriašič vor Jahren Steine geborgen hatte, zeigten sich Scherben verschiedener Gefäße in der schönen schwarzen üppigen Erde. Der Südbhang zeigt einen von Felsrinnen und Furchen durchsetzten Abhang zwischen welchen sich mutmaßlich die Gräber befinden.

Beim ersten Spatenstich durchstach Andriačič einen Topf in dem sich ein zweiter kleinerer befand. Scherben von verschiedenen Töpfen und Henkelstück, breit und flach geriebt wurden gehoben. Darunter sehr flache Schalen, alle aus freier Hand gearbeitet von ver-

12 *Alauda arvensis* = poljski škrjanec.

13 Soligrad, TTN Kozina 23, 472 m. Moser (1895, 54) navaja kar 474 m, kar je nenavadno velika razlika.

14 Bohnerz, das = bobovec, vca: močvirska ali barska železova ruda, v kroglicah oziroma bobih.

15 *Rhynchites betuleti* ali hrošč "šipavica": "Domače istrsko ime za tega hrošča je nadvse primerno, ker le-ti odščipnejo mladike in peresa. Golazen se je dala uničiti tako, da so hrošče ali pa, še bolje, napadeno listje obrali in zažgali" (Malnič, 2000, 122–123).

16 Od grobišča "Stirne" so nadaljevali pot proti vznožju Gradišča kakih 20 minut. ANSI 1975, 129 po Moserju Stirno nejasno locira pod Gradišče. V tem primeru je Moserjev rokopis povednejši!

17 O ajdih nazadnje: Hrobat, 2005; Pleterski, 2005. O velikih skeletih v Istri: Tommasini, 1837, 417 za Brkač in Završje; Naldini, 1700, 360 za Izolo; o velikanih "Zidovih" Franceschi, 1852, 157; 1853, 301 ter Benussi, 1888, 5, 11 za Sv. Štefan v dolini Mirne.

18 Obokane grobnice so znane iz srednjeveških grobišč Dalmacije in Istre, v ruralnem okolju redkeje.

19 1 klafter (6 čevljev) = 1,8965 m ali pa na Češkem 3 komolci, okoli 1,78 m. Ajdom bi res ustrezali 5–6 m visoki velikani.

20 Po vsej verjetnost posoda iz lojevca (Lavez, pietra ollare).

21 Moser se je s kraške stopnje nad Črnotičami, po kateri je prišel od Kalaužnika, spustil do polj pod Gradiščem in se nato vzel po pobočju Gradišča.

22 Premrl 2004; 2005.

schiedenem Material -- Buckelverzierung und Randkerben. Auch ein zugeschnittener Stirnzapfen und ein sehr harter abgeschliffener Diorit fand sich vor, der an der Schlifffläche roth war. Es ist diesen Funden eine gewisse Originalität nicht abzuspochen und zeigen vielfach Ähnlichkeit mit den Gefäßen von Vermo.²³ – Die Gräber sind im Kalkboden. Eine Ausgrabung kann des hohen Grases wegen erst im Herbste stattfinden. Gegenüber nach Süden blickend über dem Steilwand von Lonche sieht man einen zweiten Steinwall, der noch zur Zeit der Franzosenkriege benützt worden sein soll.

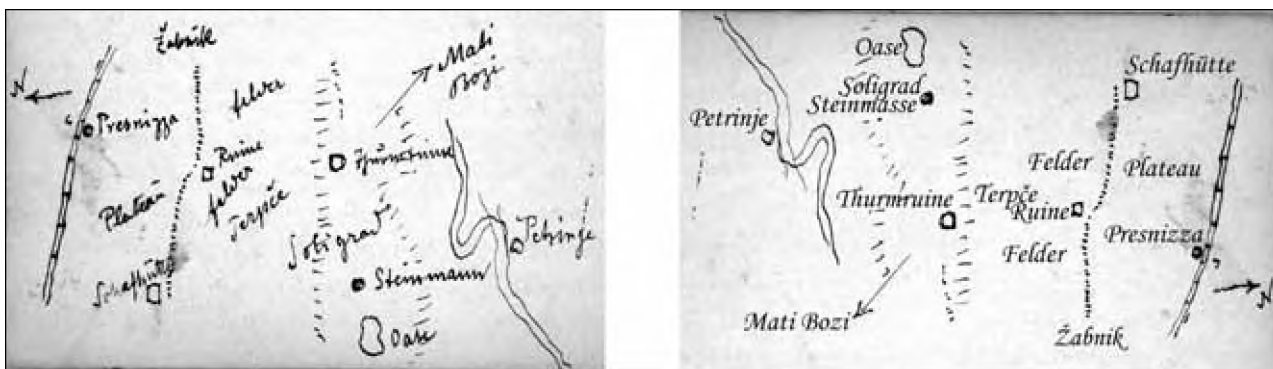
Nachdem wir völlig durchnäst waren gingen wir zu Andreacic und labten uns am Weine. Unter dem Gradišče sieht man eigenthümliche Steinhäufen, die über der ganzen Mulde zerstreut Ähnlichkeit mit Gomile (Tumulus) haben. Die Gegend verdient einen zweiten Bericht. Am 3^h gingen wir nach Klanc und nachdem wir Mittag gehalten nach Cosina und von da nach Triest, wo ich die Stiefel vor Nässe nicht ausziehen konnte. [Sledi obisk Zabrežca 29. maja 1889.]

Iz zapiskov je razvidno, da je Moser v maju 1889 v razmaku enega tedna dvakrat obiskal Črnotiče. Rezultate prvega obiska je izkoristil šele dokaj pozno v prispevku za tržaški časopis turističnega združenja (Moser, 1895), kjer pa je spretno pridružil še opise drugega ("deževnega", 25.–26. 5.) obiska, predvsem glede najdišča skeletnih grobov na najdišču Kalaužnik ("per Stirmi"), in bežno opis najdb z Gradišča Mati božja.²⁴ V prispevku je Moser tudi dovolj podrobno opisal pot čez Petrinjski Kras: opozarjam predvsem na obisk vzpetine Soligrad (472 m), ki jo je imel za umetno kamnito tvorbo, in na opis izginule vasi Terpče, pa tudi na "turistično všečne" bukolične opise ovčjih čred in celo opis go-

barske sreče. Hkrati je objavil veduto ("iz jugovzhoda") s cerkvice Matere božje in nasipom Gradišča; isto podobo je uporabil tudi nekaj let pozneje v knjigi o krasu in jamah (Moser, 1899). Iz turistično navdahnjenega prispevka na hitro in netočno povzema P. Petru v Arheoloških najdiščih podatke o grobovih "Pri štirni" (Petru, 1975, 129; Mati božja /465 m/).

V rokopisnem dnevniku (26. 5.) Moser opiše grobove na Kalaužniku oziroma per stirni. Ledinsko ime Kalaužnik iz rokopisnega dnevnika omogoča podrobnejšo lokacijo, saj je vpisano večkrat v zemljiško knjigo katastrske občine Črnotiče, največkrat v obliki "Dolina nad Kolovusnikom". Po pravilu gre za male travniške ("pascolo, prato") površine na pobočjih, ki oklepajo prav tako male obdelovalne površine ("vigna, arativo") na dnu dolin/vrtač. Vpis za parcelo na pobočju in za parcelo na dnu je običajno hkraten. Vrtače so razsute v nadmorski višini okoli 400 m po kraški planoti vzhodno nad Črnotičami. Poleg teh kraških parcel so kot "Kolovusnik" označene tudi posamezne dolge parcele na položnem pobočju kraškega polja pod skalno stopnjo JV od Črnotič, na nadmorski višini okoli 385 m. Na karti TTN Kozina 33 je pod skalno stopnjo vrisan izvir "Pri štirni". Čez skalno stopnjo je bila v dveh kljukah izpeljana od nekdanj vozna pot iz Črnotič proti Podgorju, pa tudi proti Kranjski. Danes področje vrtač in dolgih parcel preseka usek in nasip proge

Prešnica–Koper. Večji del dolinskih parcel z imenom "Kolovusnik" leži severno od železnice in JZ od vasi, tik pod ovinkom poti proti Podgorju. Ni popolnoma razvidno, kje naj bi bila napol zasuta kraška jama, najverjetneje v skalni stopnji nad temi parcelami ali pa je bila uničena med gradnjo železniškega useka. Na karti

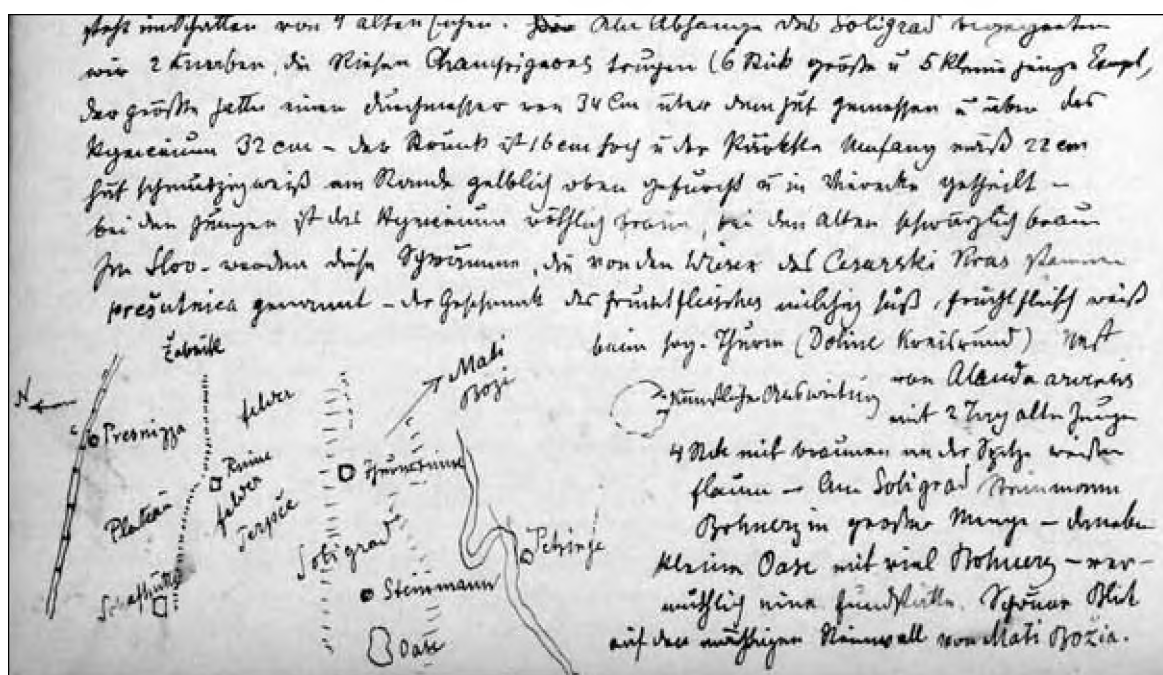

Sl. 1: Skica najdišč na Petrinjskem Krasu 19. 5. 1889: Moser je slabo orientiral skico, puščica proti severu je povsem irelevantna. Levo original, desno dopolnjeno in popravljenno.

Fig. 1: Layout of archaeological sites in Petrinje Kras dated May 19, 1889: Moser poorly oriented the layout, with the arrow pointing to the north being completely irrelevant. Left: original, right: completed and corrected.

23 V Beramu ("Vermo") je Moser kopal prazgodovinsko grobišče I. 1883 (Moser, 1884; Kučar, 1979).

24 V prispevku uporabljam za gradišče ime gradišče Mati božja, po cerkvi, tako kot tudi Arheološka najdišča Slovenije. Moser posebej navaja, da ga Slovani poznajo pod tem imenom, medtem ko ga Italijani imenujejo "Madonna della neve" (Moser, 1889, 110). Na avstrijski vojaški karti iz konca 18. stol. je vpisano "Majka bogia". V zadnjem času se uveljavlja ime "Marija Snežna".

Sl. 2: Odlomek o gobi prešutnici iz dnevnika L. K. Moserja (19. 5. 1889).

Fig. 2: The passage on the "prešutnica" mushroom from the diary by L. K. Moser (May 19, 1889).

TTN Kozina 33 vrisana lokacija "Pri štirni" je komaj 150 m južno od železnice, v zemljiški knjigi pa so bližnje parcele vpisane kot "Per Stirni" in podobno. Na kraški stopnji je na TTN vrisan vrh Klavžnik.²⁵ Domnevam, da je bilo najdišče med "Šterno" in dolinskimi parcelami "Kolousnik", saj bi natančni dr. Moser nedvomno specificiral, da je grobišče v "dolini" (vrtači).

Grobišče Kalaužnik je mogoče datirati le okvirno; le šibko oporo daje datacija posode, ki jo le težko uvrstimo v obdobje po 5. stoletju. Omemba železnih nožev se sklada s poznoantičnimi in zgodnesrednjeveškimi nekropolami v dolini Mirne v Istri in tudi drugod.²⁶

Prispevek v Annalih dunajskega Dvornega naravoslovnega muzeja (Moser, 1889) je posvečen v glavnem Gradišču Mati božja na osnovi drugega ("deževnega"), vendar verjetno tudi avgustovskega obiska; izšel je še istega leta. Ker je ob drugem obisku močno deževalo, je

treba domnevati, da je vsaj nekaj ugotovitev rezultat že poprejšnjega in tudi poznejšega spoznavanja okolice (npr. oddaljenost bližnjih gradišč v urah hoje). V tem prispevku ne omenja prazgodovinskih grobov, ki jih je bil na kratko opisal v dnevniškem zapisu drugega – deževnega – obiska tik pod vrhom gradišča. Prispevek ne omenja niti zidanih grobov "per Stirni", ki jih sicer opisuje v dnevniškem zapisu druge poti na Gradišče in v tisku omenja šele l. 1895. Ta izostanek poskušamo razložiti tudi z geografsko distanco in ne le s časovno razliko obeh najdišč. Pač pa se v Annalih posveti naštevanju in opisovanju treh bližnjih gradišč na kraškem robu nad Rižansko dolino; sled teh spoznanj je mogoče opaziti tudi v njegovi knjigi o krasu in kraških jamah. Ker je nekatere podatke v objavljenem tekstu zamešal, sledi na tem mestu povzetek opisov:

25 Klavžnik: 500 m JV od Črnotič, TTN Kozina 33, 425,9 m, kar pa napeljuje na skoraj izumrle ptiče "klavžarje" po analogiji kura – kurnik, Klavžnik – klavžar, ki bi jim ta habitat ustrezal (Kralj Fišer, Zagmajster, 2005), vendar je verjetnejša geodetova površnost pri zapisovanju. Za ime glej še Čop 1996: "Sem spadajo tudi manj znana bohinjska (na zemljevidih ne vedno zapisana) imena: kowůža < Kaluža, kowŁlžnjek < Kalužnik /Gorjuše/, planina Kal na Komni je narečno itd." Iz okolice Črnotič sta omenjena toponima "Kaluzha" in "Koloušnik" v razpravah o ledinskih imenih (Titl, 1998, 123; 2000, 31), vendar brez podrobnejše lokacije.

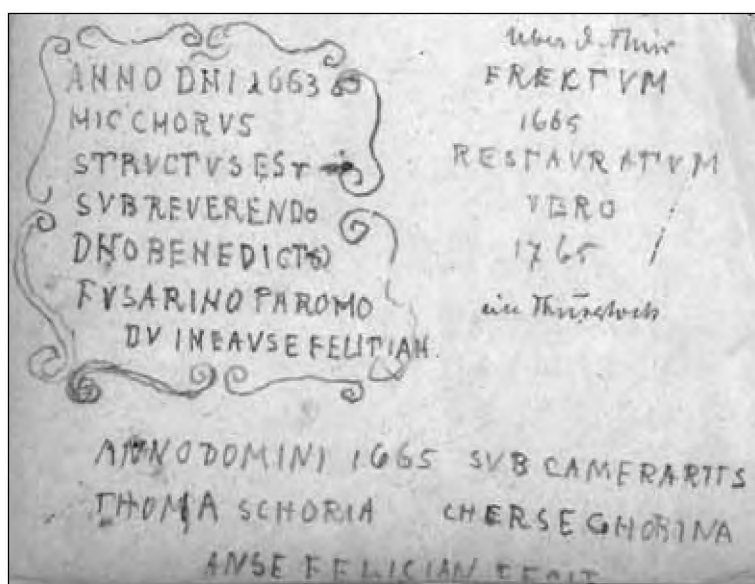
26 Na bližnji kraški planoti je poznoantična poselitev znana v Podmolu pri Kastelcu (Turk et al., 1993) in v Acijevem spodmolu (Turk et al., 1992) ter na Socerbu; pod kraškim robom pa v Predloki (Vidrih-Perko, Župančič, 2005) in 10 km SV od Črnotič na Ajdovščini nad Rodikom (o. c.), da ne omenjamo obalnega gosto naseljenega pasu.

1. Južno od Gradišča Mati božja – kake l ure hoje – leži utrdba, dolga okoli 150 in široka 100 m. Dva kamnita zidova, med seboj oddaljena kaka 2 m; zunanji zid je nižji. Teren je sterilen znotraj in zunaj, zemljišče pripada Loki.²⁷ V drugem članku (Moser, 1895, 58) ob omembi tega gradišča povzame domačo tradicijo v Loki, da so se sem zatekali še v času francoskih vojn [Stena = Marchesetti, 1903, 63/64, T. 6.7, "Castelliere sull' monte d'apresso"].
2. Od tod opazimo v smeri proti Podpečni na zadnji veliki terasi podoben, vendar enostavnejši kamnit zid v dolžini 300 m [Brgode = Marchesetti, 64, T. VII.1]. Na vzhodu je mogoče opaziti dobro ohranjen utrjeni stolp nad Podpečjo.
3. Desno nad ruševino črnokalskega Gradu je prastar kamnit zid, imenovan "Hradistje" ali "Gradiske", na koničastem vrhu, ki je členjen z več terasami. Ob tem omeni, da je imel sistem prazgodovinskih utrd

pomembno vlogo do srednjega veka. [Mozar = Marchesetti, 1903, 59, 62, T. VI.5].

Opis dveh izmed treh gradišč kaže na nedoslednosti. Moser je zamešal podatke ter predvsem smeri in oddaljenosti. Tako je najprej navedeno gradišče dejansko Stena, ki je preprostejše in manjše od drugega [Brgode]. Res pa je Stena vključena v k.o. Loka, torej v lasti tamkajšnjih vaščanov, kot piše Moser, in je do konca 18. stoletja pripadala Beneški republiki. Skratka, podroben Moserjev opis dvojnih zidov za prvo najdišče odlično ustreza drugemu naštetemu [Brgode]. Nimamo Moserjevih dnevniških zapiskov za ta tri najdišča.

Predmeti, ki jih je ob posegih omenjal in/ali pobral, so delno res šli v dunajski NHM; P. Petru omenja z Gradišča Mati božja štiri inventarne številke (Petru, 1975), keramika je objavljena (Župančič, 1990b, 25). Nekoliko se moramo zanesti na zapisane opredelitve živalskih kosti, saj je bil Moser po izobrazbi biolog:

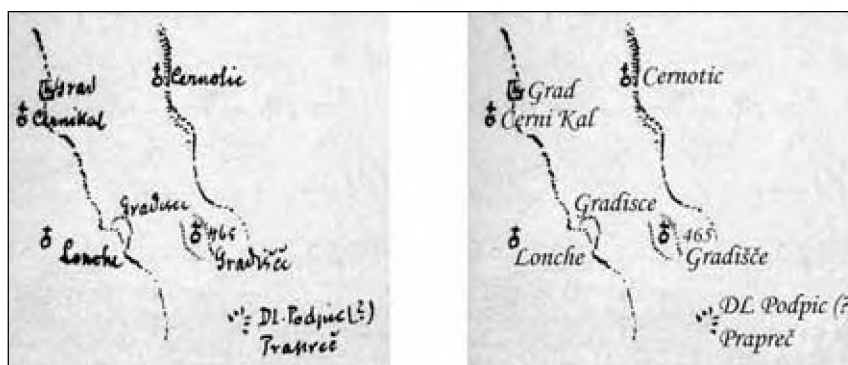

Sl. 3: Skica raznih napisov na cerkvi Mati božja (26. 5. 1889).

Fig. 3: Sketch of several inscriptions on the small church of Mati Božja (May 26, 1889).

27 Moser, 1895, 111: "Südlich gegenüber dem Gradišče Mati Božja, etwa $\frac{3}{4}$ Wegstunden von demselben entfernt, liegt eine andere Befestigung von ca. 150 Meter Länge und 100 Meter Breite. Gebildet wird dieselbe von zwei in einem Abstand von 2 Metern angelegten Steinwällen, einem niedrigeren äusseren und einem höheren inneren. Das Terrain ist innen wie aussen sterilster Karstboden und gehört zur nahe gelegenen Ortschaft Lonche (slav. Loka). /.../"

28 Dott. Chiara Malaguti mi odgovarja 26. 5. 2006, kljub skoraj nere šljivemu vprašanju, glede posode naslednje: "Con buona probabilità si tratta di un contenitore di forma troncoconica o cilindrica, con fondo abbastanza spesso (le medie si aggirano attorno ad 1 cm o poco più) e pareti più sottili (medie attorno a mezzo cm circa). L'altezza è solitamente superiore alla larghezza, a meno che non si tratti di 'tegami' a parete bassa, spesso con piccole prese aggettanti a metà parete, forma però che non sembra andare oltre il V secolo. Credo dunque più probabile si tratti di una forma appunto pseudocilindrica o troncoconica (vedi Fig. 7), anche la capacità è compatibile, visto che probabilmente tali contenitori erano commercializzati impilandoli l'uno sull'altro, grazie ai diametri di misura concentrica (dovuta all'uso di estrarre da un solo pezzo di pietra fino a sei contenitori) dai più grandi, di ca. 30 cm di diametro ai più piccoli di circa 10. Dunque credo plausibile che il contenitore in questione sia tra le misure intermedie."

Sl. 4: Skica Gradišča Mati božja in okolice iz dnevnika (26. 5. 1889). "DL Podpič (?) Prapreč" označuje zaselek oziroma vasico (Dörflein) Praproče; kot "Gradišče" je označeno gradišče Stena vzhodno od Loka. Lonche=Loka, verjetno pa je označena ž.c. v Predloki. Levo original, desno dopolnjeno.

Fig. 4: Sketch of the ancient hill fort of Mati Božja and its surroundings from the diary (May 26, 1889). "DL Podpič (?) Prapreč" denotes the hamlet (Dörflein) of Praproče; the name "Gradišče" denotes the Stena hill fort east of Loka. Lonche means Loka, though here the name probably denotes the parish church of Predloka. Left: original, right: completed.

Sl. 5: Skica Gradišča Mati božja (26. 5. 1889). Vrisani so dostop, obzidje, strmina in lega cerkvice ter lega grobov. Levo original, desno dopolnjeno.

Fig. 5: Sketch of the Mati božja hill fort (May 26, 1889). It shows the access, the walls and the slope, as well as the locations of the small church and the tombs. Left: original, right: completed.

I. Grobišče Kalaužnik (Per Stirni): 1–2: Moser, 1895, 55; 2–4: dnevnik

1. železni noži kot pridatki ("coltelli di ferro quale opera propiziatoria")
2. kamnita posoda, v velikosti litrskega vrča²⁸
3. železno orožje
4. 1 m dolg železen žebelj

II. Gradišče Mati božja: 5–8: Moser, 1889, 111; 9–13: Dnevnik

5. živalske kosti (največ domača svinja, pa tudi konj, vol in ovca)
6. črepinje
7. oglje

8. vijček
9. zaboj denarja, ki so ga odnesli judje
10. lonček v loncu
11. prostoročno izdelane posode
12. prisekani parožek
13. izgajena sekirica iz diorita

Moser ne omenja najdbe Junoninega poprsja z Gradišča Mati božja, ki jo poznamo zaenkrat predvsem iz poznejšega povzetka Puschijeve topografije (Benussi, 1928, 261).²⁹

Na koncu lahko strnemo Moserjev prispevek k poznavanju arheoloških najdišč pri Črnotičah:

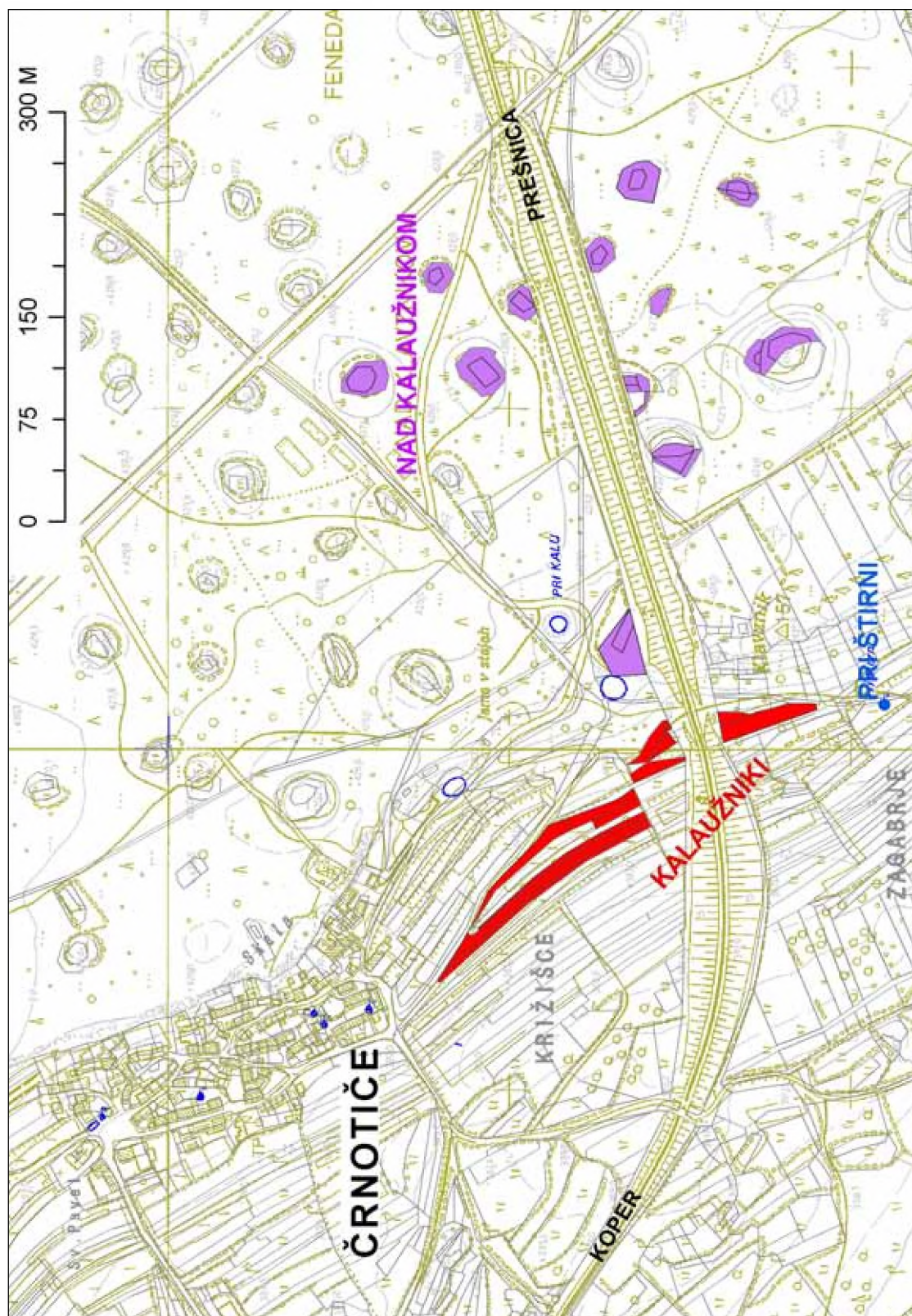
Ob koncu 19. stoletja so bile še dokaj razpoznavne ruševine vasi Trpci ("Trpče") ob paleostrugi, ki poteka od izvira Žabnik proti Petrinjam. Vzpetino Soligrad je prepoznal za umetno tvorbo; je hkrati tudi mejna točka katastrskih občin in je bila verjetno tudi prej mejnik. V bližini je evidencial bobovec in ga je imel za sled nekega arheološkega najdišča.

Okoli 250 m JV ob vasi Črnotiče je Moser na področju Kalaužnika (Per Stirni)³⁰ opisal zidane grobove poznoantičnega prebivalstva. Kot pridatke so imeli pokojniki železne nože. Ohranil je tradicijo, da so bili to "ajdovski grobi", v katerih so bili pokopani velikani. Najdba kamnitega litrskega vrča govori o dokaj redki najdbi iz lojevca, ki jo pogojno, z vso potrebno previdnostjo, datiramo po dr. Chiari Malaguti v 5. stoletje. Grobišče lociramo pod kraško stopnjo ob izteku železniskega useka in začetku nasipa pri vasi Črnotiče. Lokacija grobišča "Pri Štirni" v ANSI je napačna.

29 Najdbo hrani danes tržaški Muzej za zgodovino in umetnost. Krajevni leksikon Slovenije I (1968, 129; s. v. Črni Kal) omenja, da je bila Junona najdena v bližini Črnega Kala.

30 Ker je toponim "Pri štirni" pogost, sem se odločil za uporabo drugega toponima, ki ga Moser navaja v dnevniku.

Obdelava: Harpha sea, d.o.o. Koper. Junij 2006

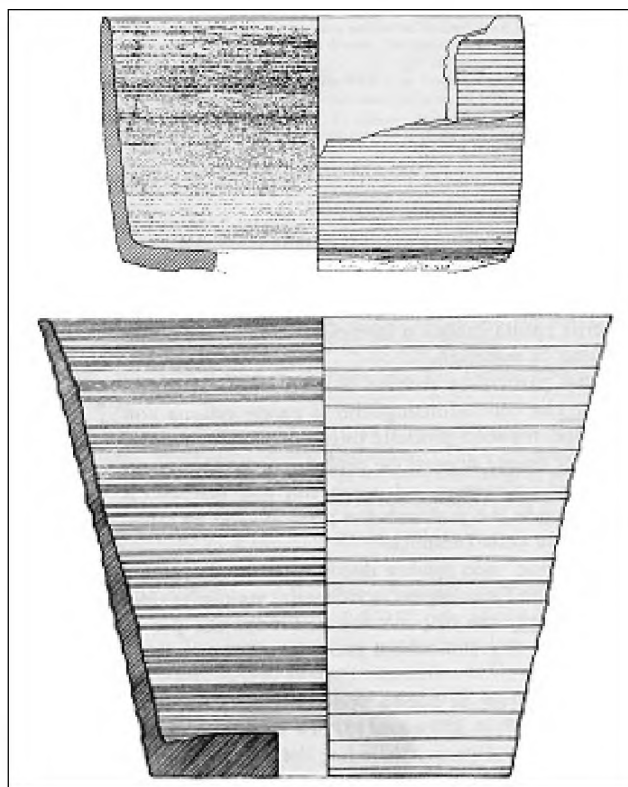
Sl. 6: Kataster Črnotiče: Kalaužniki (rdeče), Nad Kalaužnikom (vijoličasto) (GURS).

Fig. 6: The Črnotiče cadastre: Kalaužniki (in red), Nad Kalaužnikom (in violet) (GURS).

Tabela 1: Tabela parcel z imenom "Kalaužniki" oziroma "Nad Kalaužnikom".**Table 1: The table of plots bearing the name "Kalaužniki" or "Nad Kalaužnikom."**

št.	obdelava	ledinsko ime
536/14	arativo	Dolina Na Kolovusnikam
536/20	prato	Dolina Na Kolovusnikam
751	pascolo	Dolina nad Kolovusnikam
752	arativo	Dolina nad Kolovusnikam
753	prato	Dolina nad Kolovusnikam
754	arativo	Dolina nad Kolovusnikam
755	prato	Dolina Nad Kolovusnikam
756	arativo	Dolina Nad Kolovusnikam
757	prato	Dolina Na Kolovusnikam
758	arative travnik	Dolina Na Kolovusnikam
1393/15		Dolina nad Kolovusnikam
1393/16		Dolina nad Kolovusnikam
1467	prato	Dolina na Kolovusnikam
1468	arativo	Dolina na Kolovusnikam
1469	arativo	Dolina nad Kolovusnikam
1470/1	prato	Dolina nad Kalovusnikam
1470/2	arativo	Dolina nad Kalovusnikam
1470/2	arativo	Dolina nad Kolovusnikam
1471/2	arativo	Dolina nad Kalovusnikam
1471/2	arativo	Dolina nad Kalovusnikam
1471/3	arativo	Dolina nad Kalovusnikam
1471/3	arativo	Dolina nad Kolovusnikam
1472	arativo	Dolina na Kolovusnikam
1473	prato	Dolina na Kolovusnikam
1476	arativo	Dolina na Kolovusnika
1478	arativo	Dolina nad Kolovusnikam
1479	prato	Dolina nad Kolovusnikam
1480		Dolina na Kolousnika
1481		Dolina na Kolousnika
1482		Dolina na Kolousnika
1483		Dolina na Kolousnika
1490/1	prato	(Dolina nad) Kolovusnikam ta gurenja
1490/2	arativo	(Dolina nad) Kolovusnikam ta gurenja
1491/1	prato	(Dolina nad) Kolovusnikam ta gurenja
1491/2	arativo	(Dolina nad) Kolovusnikam ta gurenja
1494/4		Dolina nad Kolovusnikam
1494/5		Dolina nad Kolovusnikam
1669	prato	Dolina nad Kolovusnikam
1670	arativo	Dolina nad Kolovusnikam
1671	prato	Dolina nad Kolovusnikam
1672	arativo	Dolina nad Kolovusnikam
1673/2		Dolina nad Kolovusnikam
1673/3		Dolina nad Kolovusnikam
1667	prato	Kolovusnik ta dulenja
1668	arativo	Kolovusnik ta dulenja
1679	vigna	Kolousniki
1679/1	vigneto	Kolovusnik
1679/2	prato	Kolousniki
1680	pascolo	Kolousniki
1681	vignetto	Kolovusnik
1681/1	pascolo	Kolousniki
1681/2	pascolo	Kolousniki
1681/3	travnik	Kolousniki
1685/1	pascolo	Kolovusnici
1685/1	arativo vigna	Kolovusnik ta mala
1685/2	vigna	Kolovusnici
1686/2	vigna	Kolovusnik ta mala
1688	vigna	Kolousniki
1689	vigna	Kolovusniki
1690	vigna	Kolovusniki

Sl. 7: Dva primera poznoantičnih posod iz lojevca delno ustrezna izgubljeni posodi s Kalaužnika (Bolla 1991, 11–37; 1987, 145–170).**Fig. 7: Two examples of Late Antiquity potstone receptacles made, which partially correspond to the lost receptacle from Kalaužnik (Bolla 1991, 11–37; 1987, 145–170).**

Moser je na skico Gradišča Matere božje vnesel lego grobov in zapisal, da so na pobočju (domnevni) prazgodovinski grobovi. Gradivo je primerjal s tistim iz Berma (pri Pazinu). Zapisal je tradicijo o judih, ki naj bi odnesli zaboj denarja.

Tradicija iz vasi Loka, da je bilo gradišče Stena uporabljeno še na prelomu 18./19. st., potrjuje sum, ki se nam je pojavil tudi že ob drugih gradiščih severne Istre, npr. na Majbrmi nad Zazidom, in ki ga potrjuje primer iz Dalmacije (Milošević, 1996). Lego gradišč nad Loko oziroma Bezovico je Moser (1889) napačno opredelil.

V njegovih popotniških opazanjih, tiskanih in še bolj rokopisnih, je tudi veliko etnoloških, speleoloških in predvsem toponomastičnih podrobnosti, ljudske tradicije in naravoslovja.

ZAHVALA

Zahvaljujem se gospem in gospodom, ki so mi med delom pomagali. Na prvem mestu upravama obeh tržaških muzejev, ki sta mi 3. 7. 2006 dovolili uporabo gradiva dr. L. K. Moserja, ki se, čeprav last tržaškega Naravoslovnega muzeja – Museo civico di Storia Naturale –, hrani v tržaškem Mestnem muzeju za zgodovino in umetnost – Museo civico di Storia ed Arte, Trieste. Zahvala gre seveda tudi njunima direktorjema Sergiu Dolceju in Adrianu Dugulinu ter vsemu osebju. Zahvala velja tudi dr. Brigitti Mader, ki me je opozorila na gradivo. Prav tako sem dolžan zahvalo Zvezdi Pogelšek, vodji Zemljiške knjige na Okrajnem sodišču v Kopru, ki mi je omogočila izpis ledinskih imen. Kolegici dott. Chiari Malaguti se zahvaljujem za težko in ne-hvaležno opredelitev kamnite posode z grobišča Kalaužnik le po zapisu pripovedi. Marsikatero zagate pri razvozlanju Moserjevega rokopisa mi je rešil F. Baraga, za kar mu gre moja zahvala, pa tudi zelena zavist! Nadvse dobrodošlo je bilo mnenje Andreja Piltaverja o Moserjevem opisu gobe prešutnice na Petrinjskem

Krasu. Ireni French (Muzej Cieszyn, Silesia, Poljska) se zahvaljujem za pomoč pri umestitvi rojstnega kraja L. K. Moserja v danes češki del razdeljenega Teschena. In končno, brez spodbude in priganjanja Stanka Flega iz Trsta in Maruše Regent iz Kopra ne bi bil dokončal dela.

Uporabljeno je gradivo naslednjih ustanov

Museo civico di Storia Naturale, Trieste: Lascito di L. K. Moser: Ornitologia, Naturalia, Preistoria.
 Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Denkmalpflege, Funde, Wien.
 Naturhistorisches Museum Wien, inv. 21595–21598.
 Zemljiška knjiga; Okrajno sodišče v Kopru, k. o. Črnotiče.
 Pokrajinski muzej Koper.
 Inštitut za arheologijo, ZRC SAZU, Ljubljana: Arheološki KAtaster Slovenije (ARKAS).
 Mestna občina Koper, e-občina: Digitalni katastrski načrti in hišni naslovi (DKN).

THE KALAUŽNIK BURIAL GROUND AND THE ANCIENT HILL FORT OF MATI BOŽJA NEAR ČRNOTIČE IN ISTRIAN SLOVENIA (AFTER L. K. MOSER)

Matej ŽUPANČIČ

Regional museum, SI-6000 Koper, Kidričeva 19

Commission for topography of the Slovene national library of the studies, IT-34138, Trieste, via Petronio 4

e-mail: matej.zupancic@guest.arnes.si

SUMMARY

Since the village of Črnotiče and its surroundings are scarcely known in the field of archaeology, the author of the paper is publishing diary entries by Dr L. K. Moser from his two visits (on May 19 and May 25–26, 1889) to the Late Antiquity burial grounds of Kalaužnik and the Mati Božja ancient hill fort in the vicinity of the village. The position of the skeletal burial grounds with tombs is so well described by the toponym that it can be located at a distance of 200-400m to the south-east of the village. Also, Moser preserved the designation "ajdovsky groby" and the tradition saying that this was where giants a full three fathoms tall were buried. With the necessary reservations we can also date the stone receptacle finding to the 5th century.

Moser drew in his sketch of the hill fort the position of prehistoric graves. The location of the neighbouring two hill forts, as published later by Moser, is not accurate. He did, however, preserve the tradition of the village of Loka claiming that one of the two hill forts (Stena) was used as a refuge as late as at the turn of the 19th century. The author of the paper also compares the differences between Moser's diary entries and subsequent publications. In addition to some interesting archaeological findings, the entries also contain observations concerning the fields of natural sciences, ethnology and linguistics.

Key words: Črnotiče, archaeology, Istrian Slovenia, Moser, giants, tombs, hill forts, *Agaricus macrosporus*, prehistory, Late Antiquity, early Middle Ages

LITERATURA

- ARKAS:** Arheološki kataster Slovenije: podatkovna zbirka arheoloških najdišč Inštituta za arheologijo Znanstveno raziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti. [Http://arkas.zrc-sazu.si/](http://arkas.zrc-sazu.si/).
- Bandelli, G. (2005):** La questione dei castellieri da Richard Burton a Carlo Marchesetti. V: Bandelli, G., Montagnari Kokelj, E. (eds.): Carlo Marchesetti e i castellieri 1903–2003. Fonti e Studi per la Storia della Venezia Giulia. Trieste, Editreg, 33–54.
- Beg, A. (1923):** Naše gobe: navodilo za spoznavanje užitnih in strupenih gob. Ljubljana, Jugoslovanska knjigarna.
- Benussi, B. (1888):** Santo Stefano al Quietone. Trieste, Tipografia Del Lloyd Austro-Ungarico.
- Benussi, B. (1928):** Dalle annotazioni di Alberto Puschi. Archeografo triestino, 14. Trieste, 243–282.
- Bolla, M. (1987):** Recipienti in pietra ollare da Milano. V: La pietra ollare dalla preistoria all'età moderna. Atti del Convegno. Como, New Press, 145–170.
- Bolla, M. (1991):** Recipienti in pietra ollare. V: Caporusso, D. (ed.): Scavi MM3. Ricerche di archeologia urbana a Milano durante la costruzione della linea 3 della Metropolitana 1982–90. 3.2. I Reperti. Milano, ET, 11–37.
- Colombo, F. (2000):** Vinchimberch (1249–1361). La breve vita di un castello vescovile, gestito dai conti di Gorizia, in territorio triestino. Archeografo triestino 50. Trieste, 183–237.
- Cosiansich, M. (1918):** Prähistorische Untersuchungen in der Umgebung von Triest. Beiblatt zu den Mitteilungen der Z.-K. für Denkmalpflege, 16. Beiblatt, 12–29.
- Čop, D. (1996):** Prisank in Kofce. Jezik in slovstvo, 41, 5. Ljubljana, 282–283.
- Franceschi, Carlo de (1852):** Terme di San Stefano. L'Istria, 7, 35. Trieste, 157–159.
- Franceschi, Carlo de (1853):** Lettera a Pietro Kandler 31 ott. 1853. Lettere di Carlo de Franceschi a Pietro Kandler e ad altri. Atti e Memorie della Società Istriana di Storia e Archeologia, 40, 2. Trieste, 257–346.
- GURS:** Geodetska uprava Republike Slovenije
- Hrobat, K. (2005):** Ajdi z Ajdovščine nad Rodikom. Studia mythologica Slavica, 8. Ljubljana, 99–112.
- Kocjančič, A. (1977):** Alojz Kocjančič, r. 1913, župnik v Klanču. Pripoved. Zapisek hrani avtor.
- Kocjančič, A. (1979):** Klanec na Malem Krasu v zgodovini in legendi. Družinska pratika za prestopno leto 1980. Ljubljana.
- Kralj Fišer, S., Zgajmajster, M. (2005):** Na obisku pri klavžarjih. Proteus, 67, 9/10. Ljubljana, 401–408.
- Kučar, V. (1979):** Prahistorijska nekropola Beram. Histria archaeologica, 10, 1. Pula, 85–131, Tab. I–XX.
- Mader, B. (2002):** Karl Ludwig Moser e gli scavi a San Servolo alla luce del materiale archivistico della i.r. Commissione centrale per la ricerca e la conservazione dei monumenti di storia ed arte. V: Dugulin, A. (ed.): La necropoli di San Servolo: Veneti, Istri, Celti e Romani nel territorio di Trieste. Trieste, Civici Musei di Storia ed Arte, 17–23.
- Malnič, A. (2000):** "Novice" in "Kmetovalec" o vinski kulturi v Istri. V: Darovec, D. (ed.): Kozarec sonca. Dežela refoška II : vinogradništvo in vinarstvo slovenske Istre. Koper, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije, 113–150.
- Marchesetti, C. (1903):** I castellieri preistorici di Trieste e della regione Giulia. Trieste, Museo Civico di Storia Naturale.
- Mihovilič, K. (2005):** s. v. Moser, Ludwig Karl. Istarska enciklopedija, Zagreb, Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- Milošević, A. (1996):** La cartografia veneziana come fonte della topografia archeologica della Dalmazia. Annales, Series Historia et Sociologia, 95/6. Koper, 333–338.
- Moser, C. (1884):** Bericht ueber die Necropole von Vermo naechst Mitterburg-Pisino in Istrien, 7. Bericht der praehistorischen Commission ueber die Arbeiten im Jahre 1883. Wien, (in: Sitz. Ber. d. Akad. d. Wiss., Math.-Nat. Kl. Wien, Abt. 1; Bd. 89, Heft 4–5), 321–392.
- Moser, Ludwig Carl (1889):** Das Gradišče "Mati Božja" bei Črnotič im Küstenlande. Annalen des k.k. Naturhistorischen Hofmuseums, IV. Notizen, 110–111.
- Moser, Ludwig Carlo (1895):** Il Castelliere di Sta. Maria della Neve presso Črnotič. Il Tourista. Organo von Club Touristi Triestini, 2, 6. Trieste, 54–58.
- Moser, Ludwig Karel (1899):** Der Karst und seine Höhlen: naturwissenschaftlich geschildert: mit einem Anhang über Vorgeschichte, Archäologie und Geschichte, und einer chromotypie, zwei Tafeln mit Reproduktionen prähistorischer Funde, einer Orientierungskarte und 24 Abbildungen im Texte. Triest.
- Naldini, P. (1700):** Corografia ecclesiastica o sia descrizione della città e della diocesi di Giustinopoli. Venezia.
- Petru, P. (1975):** Arheološka najdišča Slovenije, s. v. Mati božja (465 m), Sežana, Črni Kal. Ljubljana, Državna založba Slovenije.
- Pleterski, A. (2005):** De Sclavis autem unde dicitis: Slovani in Vlahi na "nikogaršnjem" ozemlju istrskega zaledja. Acta Histriae, 13, 1. Koper, 113–150.
- Premrl, B. (2004):** Kamnoseki Felicijani v luči arhivskih in epigrafskih virov. Zbornik za umetnostno zgodovino. Nova vrsta, 40. Ljubljana, 282–311.
- Premrl, B. (2005):** Po poteh mojstrov Felicijanov iz Rodika. Sežana, Kulturno društvo Vilenica.
- Šašel Kos, M. (1986):** Zgodovinska podoba prostora med Akvilejo, Jadranom in Sirmijem pri Kasiju Dionu in Herodijanu/A historical outline of the region between Aquileia, the Adriatic, and Sirmium in Cassius Dio and

Herodian. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Titl, J. (1998): Geografska imena v severozahodni Istri. Knjižnica Annales 18. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije.

Titl, J. (2000): Toponimi Koprškega primorja in njegovega zaledja. Knjižnica Annales 23. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije.

Tomasinus, J. Ph. (1641): De Commentariis historicis geographicis della Provincia dell'Istria, libri otto. Tommasini, G. F.: De' Commentarij storici-geografici della provincia dell'Istria, libri otto, con appendice. Archeografo Triestino, 4. I–XII, 1–563.

TTN Kozina 33 (1976): Temeljni topografski načrt. Ljubljana, Geodetska uprava.

Turk, I. et al. (1993): Podmol pri Kastelcu – novo večplastno arheološko najdišče na Krasu, Slovenija. Arheološki vestnik, 44. Ljubljana, 45–96.

Turk, I. et al. (1992): Acijev spodmol pri Petrinjah, Slovenija. Poročilo o raziskovanju paleolitika, neolitika in eneolitika v Sloveniji, 20. Ljubljana, 27–48.

Vidrih-Perko, V., Župančič, M. (2005): Amphorae in western Slovenia and in northern Istra. Late roman coarse wares, cooking wares and amphorae in the Mediterranean : archaeology and archaeometry, 1. Oxford, 521–536.

Župančič M., Flego, S. (2005): "La Strada dei Castellieri" sul Carso Triestino. V: Bandelli G., Montagnari Kokelj, E. (eds.): Carlo Marchesetti e i castellieri, 1903–2003. Trieste, Editreg, 455–470.

Župančič, M. (1990a): Kamnita okrogla hiška pri Bezovici v Istri (poročilo dr. L. K. Moserja iz 1. 1898). Traditiones, 19. Ljubljana, 269–273.

Župančič, M. (1990b): Arheološka podoba Brega s kraškimi robom. V: Žitko, S. (ed.): Kraški rob in Bržanija: zbornik v počastitev 500-letnice fresk v Hrastovljah. Koper, Obratovalnica IMO – Turistično posredovanje – Skupščina občine, 19–26.